

I. ULUSLARARASI BOZOK SEMPOZYUMU
05 - 07 MAYIS 2016
BİLDİRİ KİTABI

I. CİLT

At

- YOZGAT VE ÇEVRESİNDEKİ ARKEOLOJİK ALANLAR, HÖYÜKLER VE KAZILAR
- YOZGAT'IN SİYASÎ, İÇTİMAÎ VE İKTİSADÎ TARİHİ

Nergiz Şahin <i>Bozok Sancağındaki Dinî ve Eğitim Kurumları (XVIII. Yüzyıl)</i> Doç. Dr. M. Murat Öntuğ	425
<i>18. Yüzyılda Yozgatlı Ekâbirin Şehir İktisadındaki Rollerini ve Yaşadıkları Mali Çatışmalara Dair Kanununun Ürettiği Çözüm Yolları</i> Yrd. Doç. Dr. Zafer Karademir	448
<i>1834'te Yozgat'ın Demografik Yapısı</i> Doç. Dr. Yunus Özger	465
<i>1839-1841 Nüfus Sayımlarına Göre Aydıncık'ın (Kızıl Künbed) Nüfus ve Etnik Yapısı</i> Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Güngör	474
<i>1844 Tarihli Temettuat Defterine Göre Yozgat İlinde Vergi Mükellefleri ve Mükellefiyet Kaynakları</i> Yrd. Doç. Dr. Recep Temel, Arş. Gör. Nurcan İgneçci	486
<i>1845 Tarihinde Yozgatlılar</i> Prof. Dr. Yılmaz Kurt, Ümit Katırcı	499
<i>Bozok Sancağı Vergi Uygulamaları: 1821-1868 Dönemi</i> Arş. Gör. Şahin Yeşilyurt	510
<i>Bir Yozgat Hususiyâtnâmesi</i> Prof. Dr. Muhittin Eliaçık	522
<i>19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Yozgat'ta Kutluk, Açlık ve Zahire Ticareti</i> Doç. Dr. Ahmet Oğuz	530
<i>XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkasya Muhacirlerinin Yozgat Sancağı'nda İskânına Dair Tespitler</i> Doç. Dr. Oktay Kızılkaya	538
<i>Balkanlardan Bozok Bölgesine Göç Eden Boşnaklar (Boğazlıyan Örneği)</i> Yrd. Doç. Dr. İsmail Pırlanta	546
<i>Jurnal Defterlerinde Bozok</i> Doç. Dr. Mehmet Zahit Yıldırım	562
<i>İmar Meclisi Raporlarında Yozgat</i> Arş. Gör. Tahir Bilirli	571
<i>Yozgat Şer'iyeye Sicillerinin Kaynak Değeri ve Diplomatik Özellikleri Hakkında</i> Arş. Gör. Muhammed Ceyhan	589

19. YÜZYILIN SON ÇEĞREĞİNDE YOZGAT'TA AÇLIK, KITLIK VE ZAHİRE TİCARETİ

Ahmet OĞUZ¹

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan itibaren dağılma dönemine girdiği bilinen bir husustur. Özellikle 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşından sonra devletin iyice dağılmanın eşiğine geldiği gözlenmektedir. Berlin Anlaşması'nın ağır şartları bunda etkili olmuştur. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin daha fazla yaşayamayacağı yönündeki kanaati bu tarihten itibaren gittikçe derinleşmiştir. Balkanlar'da büyük toprak kayıpları, Ermeni Meselesi'nin içeride çatışma sürecine girmesi ve büyük devletlerin kendilerine sömürge alanı olabilecek yerleri işgal etmeleri sonucu bu yıkılma süreci hız kazanmıştır. Rusya'ya verilecek savaş tazminatı da ekonomik yönden devletin para kaynaklarını ciddi bir şekilde yok etmiş, Duyun-ı Umumiye'ye de bir anlamda kapı açmıştır. Sultan Abdülhamid'in devleti siyasi ve ekonomik yönden toparlama çabaları devletin ömrünü uzatsa da Birinci Dünya Savaşı'yla beraber beklenen yıkılma gerçekleşmiştir.

Bu genel çerçeve içerisinde Ankara vilayetine bağlı Yozgat Sancağı da devletin bu genel gidişatından etkilenmiştir. Yozgat'ta siyaseten iç karışıklıklar ki bu daha çok Ermeni olaylarına bağlı olmak üzere Yozgat'ın ekonomisi de bundan etkilenmiştir. Yozgat halkı anılan dönemde zaman zaman kıtlık hatta açlıkla mücadele etmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Yozgat ve çevresinde kıtlığın baş gösterdiği bilinmektedir. Kıtlığın sebebi olarak da zaman zaman yaşanan kuraklık zikredilmektedir. Bu kıtlığın hatta açlığın giderilmesi için Sivas'tan Bursa'dan zahire geldiği gibi Diyarbakır valisi İsmail Hakkı Paşa'nın kıtlığın izalesi için 1875 tarihinde zahire ve hayvan tedariki için çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Kimi zamanlarda kıtlığın boyutu öyle artmıştır ki bazı aileler İstanbul'a göç etmiştir. Yozgat'ta kıtlığın daha etkili olduğu yerler ise Yozgat Merkez'den ziyade başta Boğazlıyan olmak üzere bazı kazalarında uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum sözlü tarihte de yer bulmaktadır. Boğazlıyan'ın kimi köylerinin kıtlık sebebiyle boşaldığı halk anlatılarında halen mevcuttur.

Yozgat'taki kıtlığın giderilmesi amacıyla çevre illerden zahire nakli yapılmıştır. Zahire nakliyle beraberde fırsatı değerlendirmek isteyen kimi tüccarlar yolsuzluklara başlamıştır. Yozgat'a Kafkaslardan gelen muhacirlerin tahıl ihtiyacı ve Ermenilerin sebep olduğu olaylar da kıtlığı tetikleyen unsurlar arasındadır. İşin başka ilginç bir tarafı da Yozgat merkezde kıtlık ortadan kalkınca Ankara'nın ihtiyacı olan hububatın temini de Yozgat'tan istenmiştir. Boğazlıyan çevresinin ihtiyacı ise Sivas'tan karşılandığı görülmektedir.

Sonuç olarak Yozgat ve çevresi Osmanlı Devleti'nin çöküşüne paralel olarak iç siyasetteki karışıklıktan ve ekonomik sıkıntılardan nasibini aldığı görülmektedir. Kuraklığın hâkim olduğu ya da üst üste geldiği yıllarda kıtlık ve açlık şehir halkını etkilemiştir. Zahire ticareti de bundan etkilenmiş ve fırsatçı tüccarlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Yozgat bu yönleriyle ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Yozgat, kıtlık, Abdülhamit, Ermeni, zahire

Abstract

Famine, Famishment and Trade of Gram At The Last Quarter Of 19Th Century

¹ Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen- Edebiyat Fak. Tarih Böl.

It's a known issue that Ottoman Empire entered a disintegration period from the 19th Century. Especially after the 1877-1878 Russo-Turkish War it is seen that state got on the verge of disintegration. Sever conditions of Berlin agreement has also influenced this situation. The conviction that Ottoman State was no longer able to survive got deeper after that date. Large land losses at Balkans, Armenian question that turned to be a process of clash and Great States invasion to make place for colonialism made the process of disintegration faster. The compensation that was going to be given to Russia destroyed the State's economical sources seriously and opened a path that went to Dept Administration (*Duyun-ı Umumiye*). Even though the political and economical arrangements of Sultan Abdu'l Hamid made the life of Empire longer, with the World War I the expected end became real.

In this general view the *sanjak* of Yozgat that was depended on Ankara province was affected from this general trend. The internal political disorder at Yozgat that mostly depended on Armenian cases affected the economy of Yozgat. The folks of Yozgat struggled with famine and famishment time to time. As it's understood from the documents of Ottoman Archive famine appeared around Yozgat and its region. Drought that happened time to time is mentioned as the reason of famine. Beside there were grain that was sent from Sivas and Bursa, it is known that İsmail Hakkı Pasha the governor of Diyarbakır tried to supply grain and animal in order to prevent famine. Some times the level of grain reached a level that some families had to migrate to Istanbul. Rather than the center of Yozgat the famine was more effective and longer at Boğazlıyan and some other regions. This situation has also took place in oral history. Narratives are still told about some villages of Boğazlıyan evacuated due to famine.

In order to dissipate the famine, grain was transported from neighbor cities. With the transportation of grain some merchant who wanted to benefit from the opportunity started to rake off. Immigrants came from Caucasia and the cases caused by Armenians were the reasons triggered the famine. It is interesting that when the famine was vanished at the center of Yozgat, Ankara's request for grain was also supplied from Yozgat. It is seen the Boğazlıyan region's request was supplied from Sivas.

As a result Yozgat and its region got its share from economic depressions and political disorder simultaneously with Ottoman State. When the drought rule over or came over and over famine and famishment affected the city folk. Grain trade was also affected from this and opportunist merchants appeared. In this study Yozgat will be held on this course.

Key words: Yozgat, Famine , Abdu'l Hamid, Armenian, Grain

1. Giriş

Yakınçağların başından itibaren Osmanlı Devleti, girdiği savaşların çoğunda yenilmiş ve bu sebeple büyük toprak kayıplarına uğramıştır. Özellikle mücadele devletin Balkanlardaki topraklarında yoğunlaşırken buralara insan ve para bakımından büyük kaynaklar aktarıldığından, mali yönden büyük sıkıntılara uğranılmıştır. Savaş bölgesi ayrı bir tahribat görürken, memleketin diğer yerleri ise savaşın cereyan ettiği yerlere insan ve maddi kaynak temin etmek gibi bir ödevi üstlenmiştir. Bu durum da tabii olarak devlet ekonomisini sıkıntıya uğratmıştır. Anılan sıkıntıların görüldüğü önemli yerlerden birisi de Anadolu olmuştur. Anadolu'da da bu sıkıntının yaşandığı yokluğun, açlığın hatta kimi zamanlarda da kıtlığın görüldüğü yer Yozgat ve çevresi olmuştur. Sanayinin tarımda henüz kullanılmadığı o dönemlerde iklimin bozuk gitmesi, savaşlarda büyük insan kayıplarının neden olduğu iş gücü bu kıtlığın ve açlığın belirleyici nedenlerinden biri olarak görülebilir.² Bir diğer sebep ise yakın mesafelerde bile olsa var olan tahılın taşınmaması yani düzenli yol ağının

²Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s. 64.

olmamasıdır. Bunlar ekonominin temel problemi olarak karşımıza çıkmakta ve zaman zaman üretimin az olduğu bölgelerde yerel kıtlıklara sebep olmaktadır. Üretimle tüketim dengede olmadığı durumlarda kıtlık tehlikesi yalnız Yozgat için değil her bölge için görülebilecek durumlardandır.

Herhangi bir ihtiyaç maddesinin yokluğu anlamına gelen kıtlık, incelediğimiz belgelerde de görüldüğü üzere eskiden kaht, kaht ü galâ, illet-i galâ ve fıkdan gibi adlarla anılmaktadır.³ Yozgat'ın da içinde olduğu Orta Anadolu yarı kurak iklim kuşağı içinde olduğu için bu çevrede iklime dayalı bir açlığın ve kıtlığın olması muhtemeldir. Çekirge istilası ve benzeri olumsuzluklarda bölgedeki kıtlığı tetikleyen unsurlardandır.

Bunların dışında doğal olmayan sebepler de kıtlığa yol açmaktadır. İmparatorluğun kapitülasyonlardan sonra kaderini etkileyen en önemli anlaşma olan Balta Limanı Ticaret Anlaşması İngiltere ve daha sonra hemen hemen benzer maddelerle tüm Avrupa ülkelerine verilmiştir. Bu anlaşma ile yapılan 1838 tarihli ticaret anlaşması esas itibarıyla ihracatı değil ithalatı teşvik eden bir anlaşma görünümündeydi.⁴ Bu sebeple bu anlaşmayla beraber yerel kaynakların üretimi ve dağıtımında milli bir tüccar sınıfı ortaya çıkamamıştır. Zaten hedefte bu değildi. Bu anlaşmayla yerli tüccarın önü kesilirken yabancı tüccarlara Osmanlı devlet adamları batılı devletlerin ekonomideki gümrük duvarı uygulama prensibini ancak 1860'lı yıllarda fark etmeye başlamışlardı. 1861 tarihinde imzalanan ticaret anlaşmasında merkantilizmin etkileri görülmeye başlanmıştır. Buna göre ithal gümrükleri yüzde beşten sekize, buna karşılık ihracat gümrükleri yüzde on ikiden yüzde sekize indirilmiştir. Bu tarihlerden itibaren Osmanlı ekonomi bürokratlarında da gümrük uygulamalarının devletlerin ekonomilerini koruma aracı olarak kullanılabilceği fikri oturmaya başlayacaktır.⁵ Görüldüğü üzere ekonominin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan birtakım olumsuzluklar da kıtlığın sebepleri arasındadır. Osmanlı Devleti'nde yaşanan savaşlar ve ulaşım problemlerinden başka Yozgat ve çevresinde 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan açlık ve kıtlığın başka sebeplerinden birisi de Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyu sürdürdüğü ekonomi anlayışıdır. Yozgat'ta ortaya çıkan ve Osmanlı arşiv belgelerine de yansıyan kıtlığın görülme sebebi Osmanlı ekonomi anlayışından kaynaklanan kapalı ekonominin de etkilerinin halen devam ettiğinin göstergesi olabilir. 1874 tarihinde iç gümrükler kaldırılmış olmasına rağmen bu etkilerin devam ettiği bilinmektedir.⁶ Zira geleneksel Osmanlı iktisadi görüşünün bunda etkisi olduğu muhakkaktır. Ülkede her zaman mal bulundurmaya hedefleyen bu anlayış sebebiyle bir noktada baş gösteren kıtlık bölgesel gümrükler sebebiyle mümkün olmamıştır. Büyük sermayeli tüccarların olmayışı bu tür sorunların çözümünü zorlaştırmıştır. Kıtlığın boyutları biraz büyüdüğü zaman çözüm merkezden devlet eliyle bulunmaya çalışılmıştır.

Bir diğer sebep olarak da herhangi bir bölgede bir emtia bol bile olsa ulaşım ve haberleşme hizmetlerinin yeterli olmaması o mal ve hizmete zamanında ve yeteri kadar ulaşımını engellemektedir. Osmanlı ulaşım ağının ihtiyaçları karşılayamayacak kadar yetersiz olması halka istenilen ölçüde ve zamanında herhangi bir ihtiyaç maddesinin ulaştırılamamasına sebep olmuştur. Türkiye demiryoluyla tanışmış olsa bile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Anadolu'da henüz demiryoluyla ulaşım en azından Yozgat ve çevresi için henüz mümkün olmamıştı. Taşımacılığın yük hayvanlarının sırtında yapılması karda, kışta, yağmurda toprak yolların bozulması bir bölgede hemen sorunların çıkmasına yol açabiliyordu.⁷

³Abdulkadir GÜL, "Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1905-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 Sonbahar, 2009, s. 145.

⁴Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 132.

⁵Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 97, 6. Baskı.

⁶Mehmet Genç, adı geçen eser (a.g.e), s. 97.

⁷Nesimi Yazıcı, *Osmanlı Haberleşme Kurumu 150. Yılında Tanzimat*, (Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız) Ankara 1992, s. 170.

2. Kıtılığın Ortaya Çıktığı Bölgeler ve Yapılan Yardımlar

19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve Orta Anadolu'nun büyük bir kısmında hissedilen kıtlık kaynaklardan ve araştırma eserlerden anlaşıldığı kadarıyla kıtlığın merkezinin Bozok Sancağı ve Yozgat olduğu görülmektedir.⁸ Bölgede açlık ve kıtlık olayları yalnız Yozgat ve çevresine münhasır olmamış, birçok bölgede etkili olduğu anlaşılmakta, ihtiyaç duyulan bölgelerde yardımların karşılıklı yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle devlet Yozgat, Kayseri ve Ankara'da çıkan kıtlığın izalesi için Anadolu'nun diğer illerinden anılan bölgeye zahire teminine çalışmıştır. Bunun için gazetelere ilan verilerek kıtlık çekilen bölgeye diğer illerin ilgisini çekmeye çalışmıştır.⁹ Burada görülen belgede halkın bu gibi sıkıntılardan kurtulması için çevrede zahire bulunan yerlerin haberdar olması gereğine işaret edilmiştir. Sivas'ta bulunan fırka-yı askeriyeden de ivedilikle yardım talep edilmiş, Erzincan'dan gelecek zahirenin taşınması istenmiştir. Bölgeye gelen zahire Yozgat'ın ihtiyacını karşılamış olmalı ki buradan gelen fazla zahire veya Ankara'nın ısrarıyla buraya nakledecek zahire Ankara birinci ordu ve Sivas dördüncü ordu vasıtasıyla Ankara'ya nakledilmiştir.¹⁰ Bu nakil dolayısıyla olması muhtemeldir ki Ankara valisi Mabeyn-i Hümayun'a şifreli bir telgraf göndererek Yozgat'tan Tellioglu'ndan yüz bin kile zahirenin geldiğini haber vererek teşekkür etmiştir. Dikkati çeken bir husus da zahirenin bulunmuş olmasına rağmen bu zahireyi ilgili bölgelere nakledecek kadar yeterli hayvan bulunamamasıdır. Bölgedeki kıtlığın giderilmesi için Diyarbakır valisi İsmail Hakkı Paşa, çağrılara cevap vermiş olmalı ki gazeteler aracılığı ile Diyarbakır valisine teşekkür edilmiştir.¹¹ Teşekkür yazısında Bozok Sancağı'nda ortaya çıkan kıtlığın izalesi için Diyarbakır vilayet meclisinin Yozgat ve Çorum halkının yardımına koşmasından dolayı teşekkür edildiği yazılmıştır.

Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarında kıtlığın şiddetinin diğer yerlere nazaran bariz şekilde arttığı Dersaadet'e çekilen bir telgrafta da belirtilmektedir. Bu telgrafa göre halkın açlıktan "kıtlık taşı" denilen ve kayaların arasında bulunan küçük taşları yediği ifade edilmektedir.¹² Boğazlıyan çevresinde yine kıtlığın şiddetini anlatmak için "taş taşı yedi" kullanılır ki böyle bir ifadenin de çıkmış olması bölgede kıtlığın kısa süreli bir olay olmadığını anlatmaktadır.

Yozgat'ta çekilen açlık ve kıtlığa merkezi hükümet duyarsız kalmamış elindeki imkânlarla halkın ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Halk da bu yardımların karşılığında gönderdikleri telgraflarla teşekkür etmiştir. Yozgatlı memurlar vasıtasıyla Sadaret Makamına çekilen bir telgrafta kıtlık esnasında gösterilen ilgi ve yardımlara Yozgat memurları olarak teşekkür ettiklerini bildirmişlerdir.¹³

3. Kıtılığın Etkileri, Göçler ve Ölümler

İncelediğimiz dönemde Yozgat'ta kıtlığın hüküm sürdüğü zamanlarda Yozgat'tan göçler olduğu gibi Yozgat'a da değişik illerden açlık sebebiyle göçler olmuştur. Ancak hem Yozgat'tan gidenler hem de Yozgat'a gelenler sıkı bir şekilde takip edilerek memleketlerine iade edilmişlerdir.

Bu göçlerden birisi şöyle cereyan etmiştir. Yozgat'ta açlık çekmelerinden dolayı yaklaşık yirmi kişiden oluşan bir gurup İstanbul'a göç etmiş ve on beş günden beri de Gülhane Köşkü önünde oturmuşlardır.

⁸Yener Bayar, 1873-1875 Orta Anadolu Kıtılığı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, (Dan: Prof. Dr. Ali Akyıldız, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2013).

⁹BOA, A. MKT. MHM (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri), 476/13, H.9 Ra 1291/M.20 Ekim 1874.

¹⁰BOA, Y.PRK. KOM. (komisyonlar maruzatı), 5/2, 2 Za 1304/23 Temmuz 1887.

¹¹BOA, Y. PRK. UM.(Yıldız Perakende Umumu Vılayetler), 5/2, 2. M. 1299/24 Kasım 1881.

¹²Yener Bayar, age, s. 94.

¹³BOA, DH. MKT, (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi), 19 Z 1305/ 27Ağustos 1888.